

Роман Романович КУЛИК

кандидат економічних наук,
доцент кафедри аудиту, ревізії і аналізу,
Тернопільський національний економічний університет

Юлія Романівна НОВАК

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії,
Тернопільський національний економічний університет

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЗАСТОСУВАННЯ КІЛЬКІСНИХ ТА ЯКІСНИХ МЕТОДІВ
ОЦІНКИ ВЕЛИЧИНИ РИЗИКІВ ОБЛІКУ І АУДИТУ**

Кулик, Р. Р. Концептуальні підходи застосування кількісних та якісних методів оцінки величини ризиків обліку і аудиту [Текст] / Роман Романович Кулик, Юлія Романівна Новак // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2017. – Том 27. – № 2. – С. 139-144. – ISSN 1993-0259.

Анотація

Вступ. Аудитор при оцінці і розрахунку рівня складових елементів аудиторського ризику часто стикається з такими факторами або подіями, об'єктивну ймовірність настання яких неможливо визначити на підставі статистичних спостережень.

Мета. Основною метою статті є розглянути проблеми визначення аудиторського ризику, вказати на основні причини його виникнення. Наголосити на взаємозв'язку аудиторського ризику і ризику системи бухгалтерського обліку та на проблеми не тільки їх мінімізації, але і передачі користувачам цієї інформації. Проаналізувати кількісні та якісні методи визначення і оцінювання аудиторського ризику, вказати на їх переваги і недоліки.

Результати. Для максимальної об'єктивності кількісні методи оцінки аудиторського ризику запропоновано поєднувати із якісними, які засновані на суб'єктивних оцінках. Для ефективного управління аудиторським ризиком розроблено концептуальну модель його оцінки, яка базується на оптимальному поєднанні кількісних і якісних методів оцінювання чинників, що можуть прямо чи опосередковано впливати на величину аудиторського ризику.

Ключові слова: аудиторський ризик; модель Дж. Робертсона; методи оцінки аудиторського ризику; аудит; облік; фактори впливу.

Roman Romanovych KULYK

PhD in Economics,
Associate Professor,
Ternopil National Economic University

Yuliya Romanivna NOVAK

PhD in Economics,
Associate Professor,
Ternopil National Economic University

CONCEPTUAL APPROACHES TO APPLICATION OF QUANTITATIVE AND QUALITATIVE METHODS OF ASSESSMENT OF ACCOUNTING AND AUDIT RISKS AMOUNT

Abstract

Introduction. *The auditor, when assessing and calculating the level of components of audit risk, often encounters the factors or events. The objective probability of occurrence of these factors or events can not be determined on the basis of statistical observations.*

Purpose. *The article aims to consider the problem of audit risk determination, to indicate the main causes of its occurrence. It is necessary to emphasize the relationship of audit risk and risk to the accounting system and the problems of not only minimizing them, but also transferring users to this information. Quantitative and qualitative methods for determining and assessing audit risk should be analysed. Their advantages and disadvantages must be indicated.*

Results. *For maximum objectivity, it has been proposed to combine quantitative methods for assessing audit risk with qualitative ones on the basis of subjective assessments. A conceptual model for its assessment has been developed in order to carry out the effective audit risk management. His model is based on an optimal combination of quantitative and qualitative methods for evaluating factors that may directly or indirectly influence the size of the audit risk.*

Keywords: *audit risk; model of J. Robertson; methods of assessment of audit risk; audit; accounting; factors of influence.*

JEL classification: M41

Вступ

Управління будь-якою діяльністю пов'язане з використанням значного обсягу інформації. Кожна бізнес-система формує інформаційні масиви як з джерел внутрішнього, так і зовнішнього походження. Для того, щоб така інформація була корисною для користувачів, вона повинна відповідати багатьом ознакам, але насамперед бути достовірною. Адекватне відображення і трактування фінансово-господарських процесів породжує існування інформаційного ризику, основою якого є ризик обліку і аудиту.

Порушення основних властивостей інформації нині може стати серйозною загрозою для організацій. Інформацію важче контролювати, і вона зазнає зростаючої кількості загроз, у тому числі комп'ютерного шахрайства, шпигунства, саботажу. Інформаційні ресурси, як і матеріальні, володіють якістю та кількістю, мають собівартість і ціну. Оцінка аудиторського ризику і ризику системи бухгалтерського обліку є важливою частиною будь-якого процесу інформаційної безпеки, яку використовують для визначення масштабу загрози безпеці інформації та ймовірності реалізації загрози.

Аналіз наявних праць вітчизняних науковців проблем невизначеності та ризику дозволяє стверджувати, що здебільшого теоретичні дослідження в аудиті присвячені проблемам організації і методики аудиту окремих об'єктів. Меншу увагу звертають на методи оцінки аудиторського ризику з урахуванням впливу на нього як економічних, так і неекономічних факторів, що є вкрай важливим при проведенні аудиторської перевірки.

Мета дослідження

Об'єктивне визначення величини аудиторського ризику є важливою складовою аудиту. З огляду на це, метою статті є дослідження і вдосконалення методів оцінки аудиторського ризику для його мінімізації, що забезпечить користувачів достовірною і об'єктивною інформацією.

Виклад основного матеріалу дослідження

Ризик – невід’ємна складова людського життя. Його породжують невизначеність, відсутність достатньо повної інформації про подію чи явище та неможливість точно прогнозувати розвиток подій.

Сутність ризиків очевидна і полягає в тому, що там, де є стохастичні відносини, там і починаються ризики, де відносини детерміновані, там їх мінімум або немає взагалі. Отже, складається парадоксальна ситуація: що більше свободи то більше ризиків. Тобто при диктатурі на певному проміжку часу їх менше, ніж при демократії (на тому ж часовому проміжку).

У нашій статті ми не будемо детально зупинятися на суті ризиків, оскільки це, по-перше, не є метою роботи, а по-друге, етимологію категорії «ризик» досить предметно розглянули вітчизняні науковці, такі, як: Вітлінський В. В. [2], Десятнюк О. М. [3], Донець Л. І. [4], Сараєва І. М. [5].

Предметом розгляду в цій статті буде аудиторський ризик.

Аудиторський ризик існує завжди, за будь-якої аудиторської перевірки. Його уникнути неможливо, оскільки аудит переважно здійснюють, використовуючи методи вибіркової перевірки. Крім того, аудит базується здебільшого на облікових даних і має суб’єктивний характер. Аудитор і бухгалтер, як люди, здатні помилятися. Тому навіть провівши суцільну перевірку, неможливо отримати стовідсотковий рівень впевненості у відсутності викривлень у фінансовій звітності клієнта.

Отже, перед аудитором стоїть завдання не уникнути аудиторського ризику, тому що це неможливо, а звести його до прийнятної величини.

На сьогодні ми здебільшого маємо його оцінку на рівні високого, середнього або низького ризику. Тобто наявна якісна параметризація ризику. На практиці виникає питання, а наскільки він високий чи низький і який вплив він має на обсяг перевірки і її напрямки, на вибір аудиторських процедур, а від цього, зрештою, залежить, наскільки якісно буде проведено аудит загалом.

Крім цього, слід зазначити, що посилює аудиторський ризик і сучасна практика бухгалтерського обліку, яка часто взагалі ігнорує окремі його принципи. Так, наприклад, задекларовано повне висвітлення інформації про фінансово-господарську діяльність фірми, але на практиці внаслідок значного завантаження бухгалтерів і частой зміни нормативно-правової бази все здебільшого зводиться до обліку для нарахування і сплати податків.

Визнаний авторитет у сфері обліку професор Сопко В. В. колись досить вдало сказав, що звітність, яку продукує облік, – це ніби посмертна записка. Тобто, вона де-факто фіксує фінансово-господарські процеси, які вже відбулися. І в ній де-факто закладені відповідні ризики: ризик неправильно відобразити господарську операцію і ризик неправильно нарахувати податки.

Що важливо для власника і керівника підприємства? Напевне, досягнення успіху в бізнесі з мінімальними ризиками. Отже, не констатація величини ризику, що також безперечно важливо, а можливість його попередження з метою мінімізації є основною задачею.

Тут важливою є проблема аналітичних суджень на основі інформаційних ресурсів обліку. Якщо вони недостовірні, неякісні, то взагалі немає сенсу робити аналітичні дослідження. Бо тоді рекомендації керівництву будуть спотворені. Адже не секрет, що однією із причин нинішньої економічної кризи є проблема «мильної бульбашки», яку, образно кажучи, надули, перевищивши реальну вартість активів. Тобто, відбулося так зване нарощування їх нібито справедливої вартості. Зроблено це за вказівкою менеджменту бухгалтерами при потуранні аудиторів, які підтверджували ці фінансові звіти (приклад цього – нещодавні події навколо «Приватбанку», а саме: завищення вартості активів для отримання кредитів).

Щодо аудиторського ризику і ризику системи бухгалтерського обліку, то тут актуальною є ще і проблема не тільки їх мінімізації, але і передачі користувачам цієї інформації. Це щось на кшталт того, як нафтотрейдери навчилися на українському ринку передавати свої бізнес-ризики нам, тобто споживачам. Вони нині тримають стабільно високі ціни на бензин, незважаючи вже на відносну стабільність національної валюти. Тобто можливість подальшої девальвації гривні і пов’язані з цим бізнес-ризики вони вже заздалегідь перекинули на споживачів.

Тому проблема підбору методичного інструментарію для визначення і оцінки величини аудиторського ризику є вкрай важливою.

Безумовно, використання кількісних методів є більш виправданим, оскільки це дає можливість точніше оцінити ризик невиявлення, що вкрай важливо аудиторів.

Спробу застосування кількісної оцінки аудиторського ризику вперше зробив Джордж Робертсон, запропонувавши модель його розрахунку за такою формулою 1:

$$AP = BP \times PK \times PH \quad (1)$$

де AP — аудиторський ризик;

BP — властивий ризик;

PK — ризик контролю;

РН — ризик невиявлення.

Ця формула визначення величини аудиторського ризику ілюструє лише загальні принципи його кількісного аналізу, оскільки в багатьох випадках дуже важко (або взагалі неможливо) визначити як ймовірність можливих результатів, так і кількісно їх оцінити. Крім того, для розробки заходів, спрямованих на запобігання, зниження чи компенсацію аудиторського ризику, необхідно знати ступінь впливу тих чи інших факторів складових його елементів на загальну величину аудиторського ризику. Варто також зауважити, що такі його елементи, як ризик контролю і властивий ризик, не залежать від аудитора і він не може вплинути на їх рівень. Як зазначено у міжнародних стандартах аудиту, ці ризики існують незалежно від аудиторської перевірки фінансової звітності і є результатом діяльності клієнта. На відміну від цих двох елементів аудиторського ризику, ризик невиявлення безпосередньо залежить від якості аудиторської перевірки і є наслідком виконаної аудитором роботи. За цей ризик аудитор несе повну відповідальність.

Отже, аудитор повинен зробити все можливе, щоб звести ризик невиявлення до мінімуму, тобто провести аудиторську перевірку так, щоб це давало найбільшу вірогідність виявлення суттєвих помилок.

За моделлю Дж. Робертсона, ризик невиявлення визначається:

$$РН = AP \div BP \times PK \quad (2)$$

Наприклад, у результаті розрахунку його величина становить 0,1666. Для аудитора це означає, що в цьому випадку максимальна величина $РН = 16,66\%$ і необхідний ступінь упевненості в результатах його роботи буде приблизно 83%. Для цього аудитором має бути проатестовано не менше як 83% усієї сукупності інформації клієнта, яка стосується фінансової звітності.

Таким чином, кількісне вимірювання рівня аудиторського ризику у процесі аудиту є досить актуальним, адже що досконалішими є методи дослідження та кількісної оцінки такого ризику, то меншим стає чинник невизначеності для аудитора.

Аудиторський ризик за своєю природою передбачає невизначеність, тому його оцінка не може бути ідеальною. Будь-який метод оцінки ризику має на меті максимальне наближення до реального результату, але не дає змоги повністю уникнути помилок.

У період економічних трансформацій динаміка виробничих відносин і господарських взаємозв'язків знаходиться на дуже високому рівні, а стає функціонування бізнес-систем триває недовго. Це утруднює використання кількісних, зокрема статистичних, методів у ризикології. Адже їх достовірність залежить від великого числа раніше напрацьованих показників підприємницької діяльності, а також необхідності їхнього обліку на тривалих інтервалах часу. В іншому випадку методи математичної статистики втрачають свою точність та привабливість.

При визначенні аудиторського ризику, коли неможливо отримати статистику поведінки окремих показників або побудувати графічні залежності аудиторського ризику та його елементів, математичні методи стають неефективними. Крім того, вони передбачають застосування економічних показників, які мають кількісні вимірники, не враховуючи при цьому існування неекономічних чинників, які на практиці здійснюють істотний вплив на величину аудиторського ризику. Аудитор при оцінці і розрахунку рівня складових елементів аудиторського ризику часто стикається з такими факторами або подіями, об'єктивну ймовірність настання яких неможливо визначити на підставі статистичних спостережень. Наприклад, зміна законодавства або інших нормативних актів, характер бізнесу клієнта.

Тому для максимальної об'єктивності кількісні методи оцінки аудиторського ризику варто поєднувати із якісними, які засновані на суб'єктивних оцінках. Тобто, коли фактори впливу на той чи інший елемент аудиторського ризику неможливо відобразити у формі чіткої математичної моделі чи провести його вимірювання за математичними показниками. У цьому випадку аудитор змушений вдаватися до евристичних (заснованих на досвіді та інтуїції) методів оцінки об'єкта.

Завданням якісного аналізу аудиторського ризику є виявлення його джерел і причин етапів і робіт, при виконанні яких він виникає, тобто: визначення потенційних зон аудиторського ризику; виявлення ризиків, які супроводжують його складові елементи; прогнозування практичних вигод і можливих негативних наслідків виявлених ризиків.

Основна мета цього етапу оцінки аудиторського ризику – встановити основні види ризиків, що впливають на його складові елементи. Перевага такого підходу полягає в тому, що вже на початковому етапі аудиту керівник робочої групи може наочно оцінити ступінь ризикованих за кількісним складом причин і вже на цьому етапі відмовитися від втілення в життя певного рішення. Підсумкові результати якісного аналізу аудиторського ризику слугують вихідною інформацією для проведення кількісного аналізу, тобто оцінюються лише ті ризики, які наявні при здійсненні конкретної операції алгоритму ухвалення рішення в процесі аудиторської перевірки.

На етапі кількісного аналізу аудиторського ризику обчислюються числові значення величин окремих ризиків його складових і аудиторського ризику об'єкта перевірки загалом. Також виявляється можливий збиток і дається вартісна оцінка впливу виявлених ризиків його складових елементів. І,

нарешті, завершальною стадією кількісної оцінки аудиторського ризику є вироблення системи антиризикових заходів і розрахунок їх вартісного еквіваленту. Кількісний аналіз можна формалізувати, для чого використовується інструментарій теорії вірогідності, математичної статистики, теорії дослідження операцій тощо.

Водночас слід зауважити, що окремо взяті кількісні або якісні методи оцінки аудиторського ризику мають як позитивні, так і негативні аспекти (таблиця 1).

Таблиця 1. Переваги та недоліки методів оцінки аудиторського ризику

	Кількісні методи оцінки	Якісні методи оцінки
Переваги	<ul style="list-style-type: none"> – розрахунок аудиторського ризику мінімізує і попереджає можливі негативні фінансові наслідки клієнта і аудиторської фірми; – результати можуть бути виражені в управлінській специфічній термінології (наприклад, грошові значення і ймовірність виражається у вигляді певного відсотка); – можливість порівнювати величину аудиторського ризику з іншими аналогічними ризиками і в динаміці 	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечує прозорість і розуміння класифікації ризику; – немає необхідності визначати фінансову вартість активів; – легше залучити людей, які не є експертами в області бухгалтерського обліку і аудиту
Недоліки	<ul style="list-style-type: none"> – розрахунок може бути складним і трудомістким; – результати представлені тільки в грошовому еквіваленті і їх складно інтерпретувати для «нетехнічних людей»; – процес вимагає спеціальних знань, тому складно навчити персонал 	<ul style="list-style-type: none"> – недостатня відмінність між важливими ризиками; – важко виправдати інвестиції в контроль за рівнем ризику, тому що немає підстав для аналізу витрат і переваг; – результати залежать від якості команди управління ризиками, яка буде створена.

Отже, ефективне управління аудиторським ризиком передбачає розробку відповідної концептуальної моделі його оцінки, яка повинна базуватися на оптимальному поєднанні кількісних і якісних методів оцінювання чинників, що можуть прямо чи опосередковано впливати на величину аудиторського ризику.

Схематично така модель могла б мати такий вигляд, як показано на рисунку 1.

Реалізація запропонованої моделі визначення величину аудиторського ризику передбачає виконання низки послідовних етапів: проведення чіткої ідентифікації факторів аудиторського ризику, їх групування за можливістю кількісної або якісної оцінки, вибір відповідних критеріїв і проведення оцінювання, розрахунок інтегрального показника і інтерпретація отриманого результату.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Дослідження сучасних методів оцінки аудиторського ризику дає змогу стверджувати, що вони не вирішують одного з головних завдань, яке стоїть перед аудитором: якісної його оцінки в умовах обмеженості кількісної параметризації окремих його чинників. Необхідним є введення групи індикаторів неекономічного характеру і в поєднанні із кількісними параметрами розрахунок інтегрального критерію.

Список літератури

1. Аренс, Э. А. Аудит [Текст] / А. Аренс, Дж. Лоббек; [под ред. проф. Я. В. Соколова]. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 560 с.
2. Вітлінський, В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві: [монографія] / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К.: КНЕУ, 2004. – 480 с.
3. Десятнюк, О. М. Системний підхід до управління податковими ризиками / Стратегічні орієнтири формування і реалізації фіскальної політики: монографія за ред. А. І. Крисоватого. – Тернопіль: Вектор, 2012. – С. 116-134.
4. Донець, Л. І. Економічні ризики та методи їх вимірювання: [навчальний посібник] / Л. І. Донець. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 320 с.
5. Сараєва, І. М. Системне моделювання процесу ідентифікації підприємницьких ризиків: [монографія] / І. М. Сараєва. – ІПРЕЕДНАУ. – О.: Фенікс, 2007. – 188 с.

Рис. 1. Концептуальна модель визначення величини аудиторського ризику

References

1. Arens, A. & Lobbek, Dzh. (2003). *Audit*. Moscow: Finansy i statistika.
2. Vitlins'kyi, V. V. & Velykoivanenko, H. I. (2004). *Ryzykologhiya v ekonomitsi ta pidpryyemnytstvi*. Kyiv: KNEU.
3. Desyatnyuk, O. M. (2012). *Systemnyy pidkhdid do upravlinnya podatkovymy ryzykamy. Stratehichni oriyentyry formuvannya i realizatsiyi fiskal'noyi polityky*. Ternopil': Vektor.
4. Donets', L. I. (2006). *Ekonomichni ryzyky ta metody yikh vymiryuvannya*. Kyiv: Tsentr navchal'noyi literatury.
5. Sarayeva, I. M. (2007). *Systemne modelyuvannya protsesu identyfikatsiyi pidpryyemnyts'kykh ryzykiv*. Odesa: Feniks.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2017 р.